Прієшкіна Ольга Василівна
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
професор кафедри конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
prieshkina@ukr.net

Авдєєв Олександр Робертович
Начальник управління ДАБК
Одеської міської ради, кандидат юридичних наук, доцент
oleks.avdeev@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9415-5529>

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА ДОКТРИНА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті обґрунтовано та здійснено аналіз факторів, що здійснюють вплив на процес політико-правової доктрини державного суверенітету в умовах глобалізації. В результаті комплексного дослідження визначено, що реалізація державного суверенітету залежить не лише від дії загальних історичних та міжнародно-політичних факторів, а й від спроможності українського суспільства подолати економічні труднощі, від активної участі в цьому процесі кожного члена територіальної громади. З'ясовано, що сама природа державного

ПРАВО

суверенітету, генеза становлення, модифікація та розвиток його концепції зумовлені глобалізаційними та інтеграційними процесами у світі, і перш за все, у рамках Європейського Союзу.

Ключові слова: *суверенітет, державний суверенітет, глобалізація, євроінтеграція.*

The article substantiates and analyzes the factors influencing the process of political and legal doctrine of state sovereignty in the context of globalization. As a result of a comprehensive study it was determined that the realization of state sovereignty depends not only on the action of general historical and international political factors, but also on the ability of Ukrainian society to overcome economic difficulties, on the active participation of each member of the territorial community. It was found that the very nature of state sovereignty, the genesis of formation, modernization and development of its concepts are due to globalization and integration processes in the world, and above all, within the European Union.

Keywords: *sovereignty, state sovereignty, globalization, European integration.*

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Незважаючи на наявність численних наукових праць, в яких були розглянуті проблеми суверенітету, державного суверенітету недостатньо висвітленою у правовій науці залишається проблема державного суверенітету, взаємодії держави та міжнародних організацій при вирішенні тих чи інших питань загальнолюдського характеру. Цим, передусім обумовлені актуальність та теоретична значимість даного дослідження, яке присвячене визначенню місця та ролі політико-правової доктрини державного суверенітету в умовах глобалізації.

ПРАВО

Аналіз останніх досліджень і публікацій в яких розглядалися аспекти цієї проблеми і на яких обґрунтовується автор і виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження фундаментальних засад функціонування інституту суверенітету, державного суверенітету були присвячені роботи М.О. Баймуратова, О.Л. Копиленка, В.Ф. Погорілка, Л.М. Стрельцова, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка та інших вчених. Питання взаємодії держави, державного суверенітету та міжнародних організацій при вирішенні тих чи інших питань уваги практично не приділялося.

Формування цілей статті (постановка завдання). Цілями даної статті виступає здійснення аналізу поняття державний суверенітет як політико-правової доктрини в умовах глобалізації, що дозволить визначити вдосконалення на шляху до євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Демократичні перетворення, що відбуваються в Україні, активізація процесів формування громадянського суспільства і побудови демократичної, правової, соціальної держави об'єктивно та постійно вимагають оптимальних політичних, соціальних, економічних, культурних модернізацій сучасного українського суспільства та ефективного вдосконалення механізму державної влади.

Ст. 1 Конституції України характеризує її як суверенну, незалежну, демократичну, соціальну, правову державу. У контексті дослідження серед указаних ознак особливий інтерес становлять характеристика суверенної держави, в основі існування якої лежить суверенітет. Саме ця властивість держави надає їй реальну можливість самостійно здійснювати через відповідні державні структури функції стосовно формування та реалізації як внутрішньої, так і зовнішньої політики України [1].

1. Прієшкіна О.В. Конституційний лад України: актуальні питання становлення, інституціоналізації та розвитку : Монографія. - О. : Фенікс. - 2008. - 208 с.

На сучасному етапі розвитку української державності виникає об'єктивна потреба в переосмисленні проблематики прояву окремих властивостей державного суверенітету, причому як упродовж всього часу становлення суверенної Української держави, так і в сучасних умовах. Саме ці питання особливо активізувалися із закріпленням Конституцією України конституційних засад пріоритету прав і свобод людини (ст. 3), суверенітету народу (ст. 5), принципів розподілу влади (ст. 6) та верховенства права (ст.8), на основі яких здійснюється організація державної влади.

Слід відмітити, що проблема державного суверенітету, багато питань, які належать до державного суверенітету, залишаються протягом багатьох століть [2], аж до теперішнього часу, більш спірними і невирішеними, а тому викликають численні дискусії [3].

У вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі не бракує спеціальних досліджень котрі присвячені державному суверенітету, а це пов'язано з тим,що проблематика суверенітету займає в системі сучасних держав особливе місце [4].

Протягом століть застосування та вивчення проблематики державного

2. Dock, K. Der Souveränitätsbegriff von Bodin bis zu Friedrich dem Großen 1897 / K. Dock. - Berlin, 1897 ; Vouvenal. An. Vuguaru into Political Lood / B. Vouvenial. - New Vork, 1957; Laski; H. The Foundations of Sovereignty (H. Laski. - London, 1931; Maurenbrucker, F. Die regierenden Früsten und die Souverdint / F. Maurenbrecker. Munich, 1839; Vayrynen, R. Sovereignty, Globalization and Transnational Social Movements / R. Vayrynen / International Relations of the Asia - Pacific. 2000. - № 4.

3. Стрельцов А. М. Правовое положение советской социалистической республики в составе Союза СССР (по материалам украинской СССР) : Автореф. 1937. - 35 с.;

ПРАВО

Безуглов А.А. Суверенитет советского народа / А.А. Безуглов. - М.: Юридическая литература, государственном праве / В.А. Дорогие. - М. : Госпомистддат, 1948; / Б.Л. Менялис. - Тацкий: Наука, 1848; Крылов Б.С. Проблемы суверенитета в Российской Федерации / Б.С. Крылов, И.П. Ильинский, Н.А. Михайлёва - М.: Республика, 1994; Шевцов В.С. Суверенитет Советского государства, 1972; и др.

4. Грохальски С.М. Государства в решении современных глобальных проблем: Международно-правовые аспекты: автореф. дис. доктора юридических наук / С.М. Грохальски. - М., 1998. - с. 24.

суверенітету у вітчизняні та зарубіжні літературі склалось багато різних визначень його дефінітивних понять. Так вчений Г. Еллінек розглядав державний суверенітет як здібність держави «до виключного правового самовизначення» [5].

Вчений Л. Оппенгейм розглядає державний суверенітет як «вищу владу, яка не залежить від жодної іншої земної влади» [6]. В американському соціологічному словнику державний суверенітет трактується як «монополія держави на використання державної мови в межах своєї юрисдикції» [7].

Суверенітет (нім. Souveränität - верховна влада) - верховенство та незалежність влади. В юридичному енциклопедичному словнику під редакцією А. Я. Сухарева під державним суверенітетом розуміють верховенство державної влади всередині країни та її незалежність у зовнішню економічній сфері: Верховенство та незалежність як суверенні ознаки державної влади, виражають її політико-правову сутність і виявляються у відповідних формах у внутрішній та зовнішньополітичній діяльності держави [8].

Слід відмітити, що родоначальник концепції суверенітету відомий французький філософ та юрист Жан Боден, визнав суверенітет як вищу владу над підданими, але він вважав за необхідне обмежити цю владу

ПРАВО

божественним та природним правом. Ж.Ж. Руссо розглядав суверенітет як необмежену і

5. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек; испр. и доп. И.С. Гессен. - 2-е изд. - СПб., 1908. - с. 363.

6. Оппенгейм М. Международное право. Т. 1 Мир. Политом 1/ Л. Оппенгейм. - М.: Гомполитиздат, 1948. - с. 130.

7. Dictionari of Sociology and Related Science. Totowa (New Jersey), 1988.-p. 304

8. Юридический энциклопедический словарь/под ред. А. Я. Сухарева.-М.: Сов. Энциклопедия, 1984-с.359.

неподільну владу, і що суверенітет повинен здійснюватися в межах договору між суспільством та державою [9].

Сприйняття державного суверенітету як якості влади в державі залишалося актуальним і понині. Державний суверенітет - це визначальна і невід’ємна якість відповідної влади, яка засвідчує верховенство держави в межах власної території та її незалежність у відносинах з іншими державами. Водночас державний суверенітет виступає іманентною якістю самої держави [10].

Державний суверенітет визначений в Декларації про державний суверенітет України як «верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади Республіки в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. « В свою чергу верховенство держави та її незалежність взаємопов’язані сторони державного суверенітету знайшли своє відображення в Конституції України: про верховенство йдеться в частині першій статті 2 («Суверенітет України

ПРАВО

поширюється на всю її територію»), а незалежна держава визначена в статті 1.

Акцент на незалежному характері держави за відповідних умов має певний підтекст, адже за радянських часів формально суверенними визначалися союзні республіки, що не означало наявності у них реальних зовнішніх функцій держави. Частиною змісту зовнішніх функцій держави об'єктивно є захист її суверенітету та територіальної цілісності, що передбачено частиною першою статті 17 Конституції України. Поняття державного суверенітету ґрунтується на визнанні неприпустимості обмеження влади в державі поза волею її носія. Але суверенітет ніколи не вважався

9. Wenster's New Universal Unabridged Dictionary. - New Vort, 1993.- p.1736-1737.

10. Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм: Монографія. К: Салком; Юрінком Інтер, 2005, 560с.

абсолютним, адже за часів феодального ладу визнавалися обмеження влади монарха, які мали релігійний характер, а саме цю владу розглядали як по суті правову.

Об'єктивно не може існувати необмеженого державного суверенітету, адже влада в державі функціонує в юридично визначених межах зумовлених внутрішніми та зовнішніми чинниками. Державний суверенітет являється абсолютним тільки в тому значенні, що ніхто не може легально перешкоджати державі в установленні внутрішнього правопорядку відповідно до інтересів носія влади - народу.

Неабсолютність державного суверенітету підтвердилась в процесі розвитку міжнародного права, правові норми якого сформульовані практикою міжнародного співтовариства. Державний суверенітет існує

ПРАВО

лише за умов верховенства й незалежності держави, які являються взаємопов'язаними сторонами. Відсутність однієї з них засвідчує несуверенність відповідного утворення. Яскравим прикладом можуть бути суб'єкти федерації, які практично не здійснюють зовнішні функції, а з питань внутрішнього характеру обмежені конституцією федеративної держави, а не суверенними виступають так звані залишені території - колонії, протекторати.

Слід вважати, що у практиці сучасних держав світу має місце обмеження суверенітету шляхом передачі (делегування) частини так званих суверенних прав іншій державі або міжнародній організації, але таке обмеження завжди передбачає їх волю на суверенітет.

Верховенство державного суверенітету полягає насамперед у правовій підлеглості держави всіх суб'єктів в межах її території, а незалежність як сторона державного суверенітету знаходить свій вияв в тому, що держава здійснює свої внутрішні та зовнішні функції поза владою інших держав.

Незалежність у внутрішніх справах означає самостійність держави у вирішенні ключових питань суспільно-політичного та економічного розвитку, але незалежність не може бути абсолютною, адже кожна держава зобов'язана поважати суверенітет інших держав та діяти у вирішенні внутрішніх справ не на шкоду їх незалежності.

Крім того незалежність держави у зовнішніх справах означає свободу зовнішньополітичної діяльності з дотриманням норм міжнародного права. Саме активна участь у міжнародних відносинах засвідчує самодостатність держави як суб'єкта міжнародного права. Взагалі поняття державного суверенітету є одним із головних для міжнародного права, так як воно покладено в основу таких його принципів, як суверенна рівність держав,

ПРАВО

взаємна повага державного суверенітету, невтручання держав у внутрішні справи одна одної, територіальна цілісність держав.

Шляхи вирішення проблеми суверенності України, відновлення її кордонів та цілісності території Президент України бачить у внесенні змін до Основного Закону для реалізації курсу України на набуття членства України в Європейському союзі.

У сучасному світі держава повинна дотримуватися прав і свобод людини і громадянина, піклуватися про реалізацію свого суверенітету народами і націями, що проживають на її території, враховувати інтереси інших суверенних держав у міжнародних відносинах, брати активну участь у вирішенні глобальних проблем та надання допомоги в цих складних питаннях.

Події останніх років та десятиліть демонструють, що євроінтеграційні процеси, створення європейських співтовариств, Європейського Союзу вплинули на суверенні повноваження держав-членів Європейського Союзу шляхом їх обмеження та передачі над його національними органами.

Крім того розвиток транснаціональної злочинності, інформаційно-комунікативних технологій та глобального інформаційного простору, фінансово-екологічної кризи, різні види війн також обмежують державний суверенітет. Отже, сама природа державного суверенітету, генеза становлення, модифікація та розвиток його концепції зумовлені глобалізаційними та інтеграційними процесами у світі і ,перш за все, у рамках Європейського Союзу.

Таким чином, на нашу думку, державний суверенітет являє собою владу держави, що засвідчує верховенство права в межах території, що є необмеженою всередині країни та її незалежність у відносинах з іншими державами. Основним механізмом забезпечення та реалізації принципу

ПРАВО

державного суверенітету являється теорія і практика конституціоналізму, яка заснована на ідеях правової держави та верховенства права.

Водночас, необхідно акцентувати увагу на тому, що в сучасній юридичній літературі наукові школи та деякі вчені-правознавці піддають серйозному сумніву принцип суверенітету окремих незалежних держав в умовах глобального світу. Вони вважають, що сучасні тенденції суспільного розвитку, що засновані на принципі глобалізму та пов'язані з потужними процесами глобалізації, суттєво підривають інститут держави. Внаслідок глобалізації всіх сфер суспільного життя, панування державних форм поступово втрачає своє значення, вважають інші науковці: держава втратила монополію на суверенітет, що став належністю минулого [11].

На думку вчених-прихильників глобалізації, поширення «інтегративних процесів» на державу і разом з тим підвищення ролі Міжнародного права, його пріоритет перед національними правовими елементами наполегливо вимагають по-новому поставити питання про державний суверенітет [12].

11. Явич Л. С. О философия права на XXI век // Л. С. Явич // Правоведение. - 2000. - № 4. - с. С.11.-12

12. Badie, B. Le retournement du monde. Sociologists de la Scene Internationale / B. Badie, M. Smouts. Paris, 1992. - p. 35-86.

Під тиском глобальних процесів, історичних умов суспільного розвитку зміст поняття суверенітету принципово змінюється, але суверенітет залишається незмінним, адже він виступає незмінною складовою, політико правовою властивістю державної влади, що реалізується в багатьох правових інститутах.

ПРАВО

Суверенітет держави, особливо для України, є, безумовно, вихідним для визначення джерела державної влади. Виходячи з аналізу існуючого в Україні конституційного законодавства, є всі підстави дійти висновку, що державний суверенітет належить Україні як державі (ст. 1), народний суверенітет - народу країни (ст. 5), національний суверенітет (Преамбула Конституції) - українській нації, а про концепцію «суверенітету особистості» і говорити не потрібно, бо якщо в Україні буде 50 млн. «суверенів», то практично не буде жодного [13].

У зазначеному аспекті необхідно відзначити, що множення кількості суб'єктів суверенітету небезпечно катаклізмами державно-правового будівництва, дезінтеграційними процесами, тому що анархія суспільних відносин веде до втрати визначеності самого поняття суверенітету, його якісної характеристики, політико-правових ознак державної влади [14]. На шляху будівництва в Україні суверенної, правової, демократичної держави важливо не допустити помилок в розумінні суверенітету, оскільки в теоретичному плані недавно були поширені концепції «абсолютного суверенітету», концепція «розщепленого суверенітету».

13. Тодыка Ю.Н. Основы конституционного строя Украины - Ю.Н. Тодыка. - Х.: Факт, 2000. с. 46.

14. Тодыка Ю. Н. Вопросы государственного суверенитета в аспекте формирования на Украине демократического правового государства / Ю. Н. Тодыка// Проблемы законности: респ. межвед. нац. соб. / отв. ред В. Я Таций.- Х.: Основа, 1995 –№ 28.- с.46.

Сьогодні особливо важливим є правильне наукове трактування суверенітету, в тому числі співвідношення національного, народного і

ПРАВО

державного суверенітетів. З розвитком світового співтовариства та принципу співробітництва держав на міжнародній арені категорія «суверенітету» суттєво збагатилась та наповнилась новим змістом, який необхідно оцінювати.

В умовах глобалізації поняття суверенітету, його зміст та реалізації набуває специфічного характеру. Незважаючи на суверенний характер, державна влада все ж не є абсолютною і зазнає певних обмежень як у внутрішній, так і в зовнішній сферах, але такі обмеження не можна змішувати з порушенням суверенітету, що є неприпустимим.

Особливого значення розуміння проблеми суверенітету набуває у взаємодії держави та міжнародних організацій при вирішенні тих чи інших питань загальнолюдського характеру. Крім того, Україна як суверенна держава та суб'єкт міжнародно-правових відносин, проводить власну зовнішню політику, що визначається безліччю факторів, які включають рівень соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку, географічне положення, національно-історичні традиції, телеологічні домінанти й потреби забезпечення суверенітету та безпеки держави. Саме реальні державні інтереси, безпека, територіальна цілісність виступають як головний рушійний фактор зовнішньополітичної діяльності держави, формування і реалізації нею розгалуженої системи міжнародних відносин [15].

Державний суверенітет належить Україні як державі (ст. 1), народний суверенітет - народу України (ст. 5), національний суверенітет (Преамбула Конституції) - українській нації. Проголошуючи Українську державу

15. Прієшкіна О. В. Міжнародно-правові аспекти засад конституційного ладу України // Інтеграційне право в умовах глобальних процесів: конституційні та методологічні

ПРАВО

підходи

(За ред. д. ю. н., проф. Заслуж. юриста України Ю. О. Волошина.- Одеса:Фенікс, 2015.-

с. 139.

суверенною, незалежною Конституція України закріплює не лише досягнуте, реальне в її функціонуванні та розвитку, а й своєрідну перспективу втілення ідеї суверенітету.

Найважливішими ознаками та властивостями державного суверенітету у вітчизняній та зарубіжній літературі є дві властивості: верховенство державної влади щодо інших соціальних влад всередині держави та незалежність держави щодо інших суверенних держав ззовні.

Суверенітет на сучасному етапі державотворення залишається невід'ємною характеристикою державної політики у її внутрішньому та міжнародному аспектах.

Держави-члени Європейського Союзу зберігають свій суверенітет відповідно до укладених ними інтеграційних договорів, тобто Євросоюз складається з держав регіону, які свідомо передали йому частину своїх суверенних прав. При цьому всі держави-члени залишаються суверенними доти, доки вони добровільно не відмовляються від права на вихід із цього об'єднання.

Сучасні держави здебільшого добровільно накладають на себе зобов'язання та дотримується норм та принципів міжнародного права, що означає на прикладі частково обмеження їхнього державного суверенітету. При цьому вони добровільно погоджуються здійснювати свій суверенітет у нормативно визначеному порядку або навіть взагалі відмовляються від нього. Проте всі подібні обмеження чи відмови не слід тлумачити як факти позбавлення чи повної втрати країнами свого державного суверенітету.

ПРАВО

Реалізація суверенітету сучасної держави пов'язана над національними відносинами, зумовленими членством у різноманітних міжнародних організаціях та об'єднаннях. А практика використання європейськими державами інструменту «європейського застереження» доводить, що саме цей інструмент необхідно використати для конституційного оформлення вступу України до міждержавних об'єднань [16].

Сучасні вчені-дослідники під глобалізацією розуміють загальноцивілізаційний процес планетарного єднання різних сфер людської діяльності, який охоплює виробництво, технологію, фінанси, торгівлю, культуру політичні й державні інститути [17].

В умовах глобалізації суверенітет звужується: світове співтовариство здійснює вплив, іноді жорсткий, на країни-порушниці міжнародного права, міжнародних правил, і домовленостей, а міцні світові економічні наднаціональні їх сили також впливають на трансформацію державного суверенітету. Іноді спостерігається тенденція до добровільного делегування повноважень держави світовим, регіональним і міжнародним організаціям та об'єднанням, тобто внутрішні справи держави, в які ніхто не втручається й які регулюються тільки національним правом і звичаями звужуються шляхом добровільної відмови суверенів від своїх суверенних прав, а міжнародне право або право певної спільності розширюються.

Але деякі вчені-правознавці вважають, що соціальні, культурні, мовні, міжнаціональні функції держави будуть розширюватися [18]. Нині держава повинна дотримуватися прав і свобод людини і громадянина, піклуватися про реалізацію свого суверенітету народами та націями, враховувати інтереси інших суверенних держав у міжнародних

16. Ковтун В. І. Питання конституційного забезпечення міжнародної інтеграційної політики в Україні // Матеріали Міжнар. наук-практ. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження проф. Стрельцова Л. М. - 26 жовтня 2018. - Видавничий дім "Гельветика", - 2018.-с.148.

17. Політологічний енциклопедичний словник/уклад.: Л. М. Герасина, В. А. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.; за заг.ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 215. 816 с.

18. Грицин Л.Е. Глобализация и процессы трансформации национального суверенитета. Век глобализации. 2008. № 1. С. 86-97.

відносинах, брати активну участь у вирішенні глобальних проблем.

Висновки та перспективи подальших розвідок цього напрямку. Отже, сучасний державний суверенітет залишається невід'ємною характеристикою держави як внутрішніх, так і в міжнародних справах. Державний суверенітет так само і надалі відіграватиме ключову роль у міжнародних відносинах, але разом з тим він стає більш плюралістичним, багаторівневим, багатокомплексним. Здійснення суверенних прав Української держави за умов глобалізації вимагає нового розуміння та нової практики.

Нинішня Україна ще недостатньо залучена до глобалізаційних процесів, а в сучасних відносинах участь держави в цих процесах корелюється за участю громадян у національному політичному процесі. Реалізація державного суверенітету залежить не лише від дії загальних, історичних, соціологічних та міжнародно-політичних факторів а й від спроможності українського суспільства подолати економічні труднощі та завершити демократичну трансформацію, від активної та цілеспрямованої участі в цьому політичному процесі кожного члена територіальної громади.